

Λιάκου Ιωάννα
Εκπαιδευτικός

Η θρησκευτικότητα των κατοίκων των Σπάτων μέσα από τη γιορτή και τις εκδηλώσεις του Αγίου Πέτρου

Η περιοχή της Μεσογαίας έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και ενδιαφέροντος για πολλούς Ευρωπαίους περιηγητές, ήδη από τον 17ο αιώνα. Έτσι το μεσογειακό τοπίο γίνεται ευρύτερα γνωστό χάρη στις περιγραφές των περιηγητών, όπως οι Coronelli, Spon και Wheeler (τέλη 17ου αι.), Fourmont, Stuart και Revett (18ος αι.), Ross και Milchhöfer (19ος αι.), ενώ τις πρώτες γραπτές πληροφορίες τις έχουμε από τον Giraud (1674) και τους Spon και Wheeler (1675)¹.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι διάσπαρτες εκκλησίες στα Μεσόγεια, γεγονός που σηματοδοτεί τόσο την ανθρώπινη δραστηριότητα, όσο και την βαθιά θρησκευτικότητα των κατοίκων. Ιδιαίτερα η πόλη των Σπάτων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ναό του Αγίου Πέτρου και τις θρησκευτικές εκδηλώσεις οι οποίες τελούνται κατά τη διάρκεια της γιορτής.

Ο ναός των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (Αγίου Πέτρου όπως έχει καθιερωθεί να λέγεται), είναι σταυροειδής, εγγεγραμμένος, δικίονος. Είναι ένα ναύδριο το οποίο βρισκόταν στη μέση κατάφυτης από αμπέλια και ελιές πεδιάδας. Πρόκειται για υστεροβυζαντινό κτίσμα εξέχουσας αρχαιολογικής σημασίας το οποίο μεταφέρθηκε 330 μ. δυτικότερα της αρχικής του θέσης για την διευκόλυνση της κατασκευής του Διεθνούς Αερολιμένα Ελ. Βενιζέλος². Ο ναός έχει διττή σημασία: ιστορική και θρησκευτική-λαογραφική.

Ως ιστορικό σύμβολο ο ναός του Αγίου Πέτρου θεωρείται μνημείο της πρώιμης Τουρκοκρατίας (15ος αι.). Άλλοτε, πάλι, έχει υποστηριχτεί ότι ο ναός προϋπήρχε της προαναφερθείσας περιόδου και τοποθετείται χρονικά στην εποχή των Κομνηνών³.

1. *Μεσογαία*, Αθήνα 2001, σ. 200-202.

2. *Ναός Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου*, Σπάτα-Μεσόγεια Αττικής, Διεθνής Αερολιμένας Α.Ε., Αθήνα 1997, σ. 11-16.

3. Οπτικοακουστικό υλικό – DVD: «Ερχαίων Φυλακτό», επιμ. θεατρική ομάδα: Το τέταρτο κουνδούνι. Ο αμιογράφος Βασίλης Στάμου σε συνέντευξη του ισχυρίζεται ότι ο ναός του Αγίου Πέτρου ανήκει στην εποχή των Κομνηνών και ότι η λανθασμένη, κατά τη γνώμη του, χρονική τοποθέτηση του ναού στη μεταβυζαντινή περίοδο οφείλεται στην τοιχογραφία με παράσταση του Αγίου Χαράλαμπος στο δυτικό μέτωπο του ΝΑ πεσσού, η οποία ανήκει στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Έχει, επίσης, υποστηριχτεί πως ο ναός ιδρύθηκε από τον φύλαρχο Γκίνη-Μπούα, ο οποίος συχνά άκουγε και στα ονόματα Πέτρος και Παύλος Σπάτας⁴.

Η τοποθεσία, πάντως, που βρίσκεται ο ναός δεν είναι τυχαία, καθώς στο χώρο βρέθηκαν ποικίλα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως αρχαίες επιγραφές από ψηφίσματα και κατάλογοι νεκρών τα οποία βρίσκονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο⁵.

Ως θρησκευτικό σύμβολο, ο Άγιος Πέτρος συνιστά χαρακτηριστικό στοιχείο της ορθόδοξης πίστης των κατοίκων της πόλης των Σπάτων. Ο Άγιος Πέτρος είναι ο πολιούχος της περιοχής και προς τιμήν του πραγματοποιείται τριήμερος πανηγυρικός εορτασμός (28-29-30 Ιουνίου) οφειλόμενος περισσότερο στην βαθιά θρησκευτικότητα και ευλαβική πίστη των κατοίκων και λιγότερο σε λόγους κοινωνικότητας και διασκέδασης.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα ασχοληθούμε με την θρησκευτική-λαογραφική υπόσταση του ναού, τα έθιμα και τις παραδόσεις που συνοδεύουν τις εορταστικές εκδηλώσεις, οι οποίες πραγματοποιούνται προς τιμήν του πολιούχου Αγίου, καθώς και την επίδραση αυτών στη θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων.

Η γιορτή είναι συνδεδεμένη με το τάμα, την υπόσχεση δηλαδή του απλού ανθρώπου προς τον προστάτη Άγιο, μια σχέση *do ut des*⁶ η οποία διέπει κάθε λατρευτική σχέση μεταξύ απλού ανθρώπου και θεότητας. Το τάμα έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα και όπως συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις αν δεν τηρηθεί είτε αυτοπραγματώνεται, είτε επιφέρει σκληρή τιμωρία σε εκείνον ή εκείνους που έταξαν αλλά δεν τήρησαν το τάξιμο. Άλλωστε ο σοφός λαός έχει μια παροιμία γι' αυτό: «Μην τάξεις σ' Άγιο κερδί και σε παιδί κουλούρι», εννοώντας πως κάποιες υποσχέσεις δεν μπορούν να αγνοηθούν. Ως παράδειγμα αυτοπραγμάτωσης του τάματος αναφέρεται το ακόλουθο περιστατικό: λέγεται πως κάποτε έταξαν δυο βόδια στον Άγιο. Το ένα το έσφαξαν, το άλλο αγρίεψε κι έφυγε. Λίγο αργότερα, όμως, γύρισε μόνο του στον τόπο της θυσίας διευκολύνοντας έτσι την υλοποίηση του τάματος⁷.

Το τάμα στον Άγιο πρέπει να πραγματοποιηθεί για να ακολουθήσει η ανταπόδοση. Στην εορτή του Αγίου Πέτρου το τάμα περιλαμβάνει το έθιμο της σφαγής των ταύρων και το μαγείρεμά τους με κρεμμύδια (στιφάδο)⁸ σε χώρο κατάλληλα διαμορφωμένο κοντά στο ναό.

4. Ν. Τούντας, *Σπάτα Αττικής-Μύθος, Ιστορία, Λαογραφία*, Σπάτα 2005, σ. 114.

5. «Ερχαίων Φυλακτό», ό.π.

6. Μ. Μεραλλής, *Ελληνική Λαογραφία, Κοινωνική Συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984, σ. 108-109.

7. *Μεσογαία*, Αθήνα, 2001, σ. 265.

8. Δημ. Σωτ. Μάρκου, *Το Τάμα*, Σπάτα Αττικής 1981, σ. 15-22.

Οι προετοιμασίες, σύμφωνα με μαρτυρίες παλαιότερων κατοίκων, ξεκινούν από την αρχή του μήνα. Μέσα από αυτό το τελετουργικό που περιλαμβάνει την προετοιμασία, το μαγείρεμα και τη διανομή του φαγητού επιβεβαιώνεται η ύπαρξη της θείας Δύναμης. Έτσι οι γυναίκες που αναλαμβάνουν το καθάρισμα των κρεμμυδιών δεν δακρύζουν γιατί τις προστατεύει ο Άγιος, ενώ αναφέρεται η περίπτωση φαγητού το οποίο είχε ξεχαστεί σε καζάνι σε μια αποθήκη υλικών και όταν βρέθηκε την επόμενη χρονιά μοσχομύριζε σαν φρεσκομαγειρεμένο.

Οι πηγές αναφέρουν ως αιτία επικράτησης του εθίμου το ακόλουθο περιστατικό:

Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας ένα ζευγάρι χριστιανών καταδιωκόμενο από τους Τούρκους αναζήτησε καταφύγιο σε ένα σχοίνο το οποίο βρισκόταν κοντά στο Ναό. Μαζί τους είχαν ένα μοσχάρι. Οι χριστιανοί έταξαν το μοσχάρι να το προσφέρουν στους συντοπίτες τους αν η θεία Δύναμη τους βοηθούσε να σωθούν. Οι Τούρκοι πέρασαν αλλά δεν είδαν τους κρυμμένους χριστιανούς, ούτε το μοσχάρι. Το μοσχάρι έγινε σπιτάδο και από τότε καθιερώθηκε το έθιμο το οποίο επαναλαμβάνεται ανελλιπώς με συμβολική οικονομική συνεισφορά των Σπαταναίων και λαμπρό εορτασμό⁹ προς τιμήν του προστάτη Αγίου.

Πολλές είναι οι μαρτυρίες οι οποίες φτάνουν μέχρι σήμερα σχετικά με τα θαύματα του Αγίου Πέτρου, τα οποία άλλοτε λειτουργούν ως ανταμοιβή και άλλοτε ως τιμωρία προς εκείνους που αθέτησαν την υπόσχεση-τάμα προς τον Άγιο. Ως παράδειγμα ανταμοιβής γνήσιας, βαθιάς και άδολης πίστης αναφέρεται η περίπτωση του Βασίλη Τούντα, ο οποίος ενώ συνελήφθη και βασανίστηκε σκληρά από τους Τούρκους, δεν προσευχόταν στον Άγιο για τη ζωή του, αλλά για τη ζωή των συμπατριωτών του και την τύχη της πατρίδας του¹⁰.

Ως παράδειγμα τιμωρίας για την αθέτηση του τάματος, αναφέρεται εκείνο του Μιχαήλ Παπαχρίστου, άλλοτε προεστού της περιοχής, ο οποίος εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων αποφάσισε να μην τηρήσει το έθιμο της σφαγής των ταύρων και αντί αυτού να μοιραστούν άρτοι και λουκούμια στους προσκυνητές. Όταν λίγες μέρες αργότερα πήγε στο αμπέλι του ένα τεράστιο φίδι τυλίχτηκε στο λαιμό του με το οποίο πάλεψε, και κατάφερε να απελευθερωθεί. Στη συνέχεια, όμως, λέγεται ότι αρρώστησε βαριά και πέθανε¹¹. Διακρίνουμε μέσα από τις αναφορές στις παραδόσεις τη σημασία του τάματος για την καλή υγεία των ανθρώπων, ενώ δεν παραλείπεται να τονιστεί ο τιμωρητικός

9. *Ναός Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου*, ό.π., σ. 51-53. Στο «Ερχαίων Φυλακτό», ό.π., αναφέρεται η συνεισφορά των κατοίκων, σε παλαιότερα χρόνια, σε ξύλα για το ψήσιμο του φαγητού.

10. *Ναός Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου*, ό.π. σ. 28-34.

11. Υπάρχουν διάφορες παραλλαγές αναφορικά με την τιμωρία του Μ. Παπαχρίστου.

χαρακτήρας του Αγίου σε περίπτωση αθέτησης του τάματος. Το τάμα πρέπει όχι μόνο να τηρείται με ευλάβεια, αλλά και να είναι ειλικρινές. Να πηγάζει από γνήσιο θρησκευτικό συναίσθημα και όχι από υστεροβουλία.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το έθιμο της θυσίας των ταύρων και το μαγείρεμα του στιφάδου συναντάται και σε μια άλλη περιοχή της Μεσογαίας, τα Καλύβια Αττικής κατά την εορτή των Ταξιαρχών¹² με μόνη διαφορά ότι εδώ οι άνδρες αναλαμβάνουν περισσότερο τη φροντίδα του φαγητού προσπαθώντας να μην λιώσει κατά το μαγείρεμα κανένα κρεμμύδι γιατί αυτό δεν θα ήταν καλό σημάδι. Το ίδιο ισχύει και στα Σπάτα. Είναι πάντως γεγονός ότι μέσα από τη διαδικασία της προετοιμασίας του φαγητού αντανακλάται η ευσέβεια των κατοίκων και των συμμετεχόντων στο τελετουργικό. Μόλις ολοκληρωθεί η διαδικασία του στιφάδου έρχεται ο δεσπότης πρώτος για να ευλογήσει. Δοκιμάζει πρώτος και στη συνέχεια μοιράζει στους πανηγυριστές· με αυτό τον τρόπο το φαγητό αποτελεί ένα είδος θείας μετάληψης. Παλαιότερα το γεύμα ήταν κοινό και λάμβανε χώρα στον περίβολο του ναού, γεγονός που θυμίζει τις «Αγάπες» των πρώτων χριστιανών. Εξαιτίας όμως της ραγδαίας δημογραφικής έκρηξης, πλέον οι πιστοί παίρνουν τη μερίδα τους στο σπίτι τους.

Τα ζώα είναι ιερά θύματα, ευλογημένα και γι' αυτό δεν πρέπει να βασανιστούν. Το αίμα τους είναι ιερό επίσης. Αναφέρεται ότι το πρώτο αίμα του ταύρου αποτελούσε για τους πιστούς ένα είδος αγιάσματος, εξαιρετικά σημαντικού για την επερχόμενη χρονιά και για την υγεία γι' αυτό και κάποιοι ράντιζαν με αυτό το πρόσωπό τους ή το γεύονταν θεωρώντας ότι αυτό θα τους έδινε καλή υγεία και δύναμη¹³.

Οι αιματηρές θυσίες πολεμήθηκαν όσο τίποτε άλλο από την εκκλησία, για να φτάσουν τελικά να γίνουν αποδεκτές. Όσο κι αν ο ελληνικός λαός, όπως κάθε χριστιανικός λαός, θέλει να συμμορφωθεί με τα διδάγματα και τους κανόνες της θρησκείας που πρεσβεύει, διατηρεί όμως ιδέες που κάθε άλλο παρά χριστιανικές μπορούν να χαρακτηριστούν. Είναι δοξασίες ριζωμένες στο πνεύμα του λαϊκού ανθρώπου κληρονομημένες από την αρχαιότητα, οι οποίες επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων και επιδρούν σε αυτούς με έναν τρόπο μαγικό. Ο συγκρουσιακός χαρακτήρας Εκκλησίας και λαϊκών παραδόσεων «ειδωλολατρικών εθίμων και προλήψεων του λαού»¹⁴ διαφάνηκε το 325, έτος της πρώτης Οικουμενικής Συνόδου στη Νίκαια, όταν αποφασίστηκε η καταπολέμηση κάθε προχριστιανικού στοιχείου, ενώ το 392 ο Θεοδοσίος κήρυξε εκτός νόμου τις παλαιές θρησκείες. Πάνω στα θεμέλια ναών στήθηκαν νέοι χριστιανικοί (ο Παρθενώνας μετατράπηκε σε ναό της Παναγίας), ενώ οι πατέρες της Εκκλησίας μάχονταν σθεναρά κάθε προχριστιανικό κατά-

12. *Μεσογαία*, ό.π., σ. 266.

13. Ν. Τούντας, ό.π., σ. 113.

14. Μ. Μερακλής, ό.π., σ. 127.

λοιπο¹⁵. Ωστόσο η εμμονή του λαού στα έθιμα και στις παραδόσεις ήταν τόσο ισχυρή ώστε η εκκλησία αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να αποδεχτεί κάποιες εκδηλώσεις οι οποίες ήταν αντίθετες με το πνεύμα του χριστιανισμού.

Ο Γεώργιος Μέγας αναφέρει έθιμο αιματηρής θυσίας στα Φάρασα της Καπαδοκίας όπου η θυσία συχνά γινόταν μπροστά στην Αγία Τράπεζα πάνω σε μια μεγάλη πέτρα στημένη ειδικά γι' αυτό το λόγο. Αναφέρεται δε πως όποιος ήθελε να θυσιάσει στον Άγιο έπρεπε να στείλει το γουρπάνι (θύμα) νωρίς το πρωί με ένα παιδί. Το παιδί έδενε το ζώο μπροστά στην εκκλησία όπου θα το ευλογούσε ο ιερέας. Αναφέρονται επίσης παρόμοια έθιμα με αυτό της περιοχής των Σπάτων, στην Ήπειρο, στην γιορτή της Αγίας Μαρίνας όπου

«...μετά την λειτουργία θυσιάζεται βους και τέμνεται εις 30-32 τεμάχια, τα οποία διανέμονται εις απογόνους ισραήθμων οικογενειών, όσαι ήσαν προφανώς αι αρχικάί οικογένειαί του χωριού. Μετά ταύτα παρατίθεται τράπεζα υπό παλαιάν δρυν, ένθα οι κάτοικοι ευωχούνται άδοντες και χορεύοντες»¹⁶.

Αλλά ανάλογο έθιμο επικρατεί και στη ΒΑ. Θράκη στη γιορτή του προφήτη Ηλία όπου θυσιάζεται την παραμονή της γιορτής ή ανήμερα ταύρος γερός, τέλειος, που δεν έχει μπει ακόμη στο ζυγό. Η σφαγή γίνεται σε ανοιγμένο λάκκο, όπου ρέει το αίμα του θύματος. Πριν από τη σφαγή, ο ιερέας αγιάζει το θύμα και στη συνέχεια το κρέας μοιράζεται στους κατοίκους και τα οστά του ζώου θάβονται ως ιερά.

Σε πολλά μέρη της Ελλάδας παρατηρούνται αρκετές ομοιότητες με το αντίστοιχο έθιμο της θυσίας των ταύρων, όπως αυτό λαμβάνει χώρα στα Σπάτα¹⁷. Το τελετουργικό είναι πανομοιότυπο, με μικρές μόνο παραλλαγές, ενώ ο σκοπός είναι κοινός: να τιμηθεί ο Άγιος, να εκδηλωθεί η ευγνωμοσύνη του πιστού προς τον Άγιο και να επιτευχθεί η εύνοια και η προστασία, όχι μόνο σε ατομικό, αλλά κυρίως σε συλλογικό επίπεδο. Γι' αυτό και η παρασκευή του «ευλογημένου φαγητού» πραγματοποιείται με την συμμετοχή και την εθελοντική προσφορά πολλών ατόμων μέσα σε πνεύμα αδελφοσύνης και συνεργατικότητας¹⁸.

Είναι, επίσης, σημαντικό να αναφερθεί η διάθεση των νέων κατοίκων των Σπάτων να συνεχίσουν το έθιμο, καθώς η νοσταλγική ανάμνηση των παλαιότερων μεταφέρεται στους νέους, όχι στο πνεύμα μιας φολκκλωριστικής διάθεσης, αλλά γιατί φέρουν βαθιά πίστη, έντονη θρησκευτικότητα και νιώθουν ιερό χρέος προς τους πατέρες τους να γίνουν συνεχιστές των παραδόσεων του τόπου τους¹⁹.

15. Μ. Μερακλής, ό.π., σ. 126-130.

16. Γ. Μέγας, *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1986, σ. 231

17. Στ. Μουζάκης, «Εικονογραφικές και λαογραφικές παρατηρήσεις σε τοιχογραφία της "Φιλοξενίας του Αβραάμ" στον Άγιο Αθανάσιο στο Κορωπί». Οι «συμφωνίες με αγίους», *Ζ' Επιστημονική Συνάντηση Ν. Αττικής*, Κορωπί 1995. *Πρακτικά*, Κορωπί 1998, σ. 85-109.

18. Ναός Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, ό.π., σ. 45.

19. Στο «Ερχιαίον Φυλακτό», ό.π., υπάρχουν προφορικές μαρτυρίες κατοίκων των Σπάτων νεαρής ηλικίας οι οποίοι δηλώνουν την διάθεσή τους για στήριξη και συνέχιση των παραδόσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ενημερωτική αναφορά της υπηρεσίας αναστηλώσεων βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων περί της μεταφοράς του Ι.Ν. Αγ. Πέτρου Σπάτων προς τον Γενικό Γραμματέα του ΥΠ.Π.Ε., Αθήνα 16-11-81.
- Ζαφείρης, Γ. Νικόλαος, *Ο παρά τα Σπάτα Αττικής Ναός του Αγίου Πέτρου*, εκδ. Επ. εταιρεία «Βυζαντινός Πολιτισμός», Αθήνα 1977.
- Μάρκου, Σ. Δημ., *Το Τάμα, Σπάτα Αττικής* 1981.
- Μέγας, Γεώργιος, *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986.
- Μερακλής, Γ. Μιχαήλ, *Ελληνική Λαογραφία, Κοινωνική Συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984.
- Μπερτόλης, Π. Ανδρέας, *Το «στιφάδο» του Αγ. Πέτρου, Σπάτα* 2004.
- Μεσογαία*, τχ. 2, Σπάτα Αττικής, 1986, σ. 8-16.
- Μεσογαία*, Αθήνα 2001, σ. 265-266.
- Τούντας, Ν., *Σπάτα Αττικής: Μύθος, Ιστορία, Λαογραφία*, εκδ. ΑΩ, Κερατέα Αττικής 2005.
- Ναός Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, Σπάτα-Μεσόγεια Αττικής*, Αθήνα 1997.
- Σπάτα: 1990-1960 Όψεις από την καθημερινή ζωή, ανέκδοτο φωτογραφικό υλικό από ιδιωτικά αρχεία*, Πολιτιστικός-φιλολογικός σύλλογος «Οι Φίλοι της γνώσης», Σπάτα 2006.
- Φωτογραφικό υλικό από τον εορτασμό των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου 29 Ιουνίου 2006. Η φωτογράφιση πραγματοποιήθηκε από την εκπ/κό Ιωάννα Λιάκου με Kodak 35mm camera.

SUMMARY

The community of Spata has been deeply connected to the festivity of St.Peter's church. According to references the church is a post-byzantine building of great archaeological significance. The church lies 330 m western of its first position since it had to be transferred for the construction of the International Airport El. Venizelos. The church has been a historical monument and a religious symbol not only for the inhabitants of Spata but for the people of the whole Mesogaia as well.

Saint Peter is the patron saint of the town and is honoured in a three-day celebration at the end of June (28th –29th –30th of June). The believers have faithfully followed a ritual, such as the sacrifice of bulls, which remains unchangeable through the course of time and reinforces the faith of the local population.

Εικ. 1

Εικ. 2

Εικ. 3

Εικ. 4

Εικ. 5

Εικ. 6

Εικ. 7

Εικ. 8

